



STUDIES OF THE OTTOMAN DOMAIN

Cilt: 6 Sayı: 11 Ağustos 2016
(Doi No : 10.19039/sotod.20161122519)

Issn: 2147-5210

www.thestudiesofotomandomain.com

III. AHMED DEVRİNDE SUR İÇİ İSTANBUL: YERLEŞİM ALANLARI VE DİĞER ALANLARIN DAĞILIMI*

INTERIOR RAMPART CITY OF ISTANBUL IN THE PERIOD OF AHMED III: RESIDENTIAL AREAS AND DISTRIBUTION OF OTHER AREAS

Tuğba KARA**

Özet

Eski devirlerden beri medeniyetlere başkentlik etmiş olan İstanbul, Fatih'in kenti fethiyle birlikte yeni bir hüviyet kazanmıştır. Fatih fetihten kısa süre sonra hemen kenti imar faaliyetlerine girişmiştir. Fatih'le başlatılan ve Kanuni ile doruk noktasına ulaştırılan imar ve iskân faaliyetleri sonunda, İstanbul Müslümanlar çoğunluk olmak üzere Hristiyan, Yahudi, Ermeni, Çingene gibi dinsel farklılığa göre biçimlendirilmiş bir yapıya dönüşmüştür. Nüfus politikaları ve kentin cazibe merkezi olmaya başlamasıyla birlikte 18. yüzyıla gelindiğinde kent nüfusu oldukça artmıştır. Ancak kentin yapılanmasında daha önceki geleneksel yapının III. Ahmed dönemine gelindiğinde de devam ettiği görülmektedir. Çalışmamızda III. Ahmed dönemi İstanbul Şer'iyye Sicillerinden hareketle, İstanbul'un yerleşim alanlarının dağılımı, sur içi kentte mahallelerin sayısı ve dini yapıya göre sıralanışı tespit edilmiştir. Bu noktada İstanbul Şer'iyye sicilleri çalışmamızın şekillenmesinde büyük ölçüde belirleyici olmuştur. 1708-1730 arası sicillerde geçen hükümlerden hareketle tek tek mahalle isimleri tespit edilerek, yine davalardan hareketle kentin Müslüman ve gayrimüslim nüfus yapısı belirlenmeye çalışılmıştır. Yerleşim alanlarının tespiti yapıldıktan sonra kent içindeki yeşil alanların, bağ ve bahçelerin nasıl konumlandığı incelenmiştir. Sonraki aşama da devre ait seyahatname gözlemlerinden hareketle kent silüetinde önemli yere sahip olan çarşı ve pazarlara yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, III. Ahmed, Şer'iyye Sicilleri, Osmanlı Toplumunu, Kent Tarihi

Abstract

Istanbul, which has been the capital to civilizations since ancient times, has gained a new identity with the conquest of the city by Fatih. Shortly after the conquest of the city, Fatih has immediately embarked on the city development activities. At the end of the development and housing activities that started with Fatih and reached its climax with Kanuni, Istanbul has been transformed into a structure formed by religious differences, the majority of of whom are Muslims as well as Christians, Jews, Armenians and Gypsies. With the beginning of the city to become the attraction center of the urban population and the population policies during the 18th century, the city's population has increased considerably. However, it is observed that earlier traditional structure also continued in the period of Ahmed III in the construction of the city. In our study, starting from III. Ahmed Mughal period Istanbul Court Judge Records of,

* Bu makale Tuğba Kara tarafından Samsun 2014 tarihinde Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *III. Ahmed Devrinde İstanbul'da Sosyal ve Kültürel Hayat* adı ile tamamlanan Doktora tezindeki *İdari ve Sosyal Yapı* adlı birinci bölüm içinde yer alan 33 ila 56. sayfalar arasındaki kısmın yeniden gözden geçirilmiş geniş bir özetidir.

**Sinop Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
e- mail: tugbakara81@hotmail.com

distribution of residential area of Istanbul, the number of districts in the interior walls and its order according to religious buildings in the city. At this point Istanbul Sharia records have been a significant determinant in shaping our research. Starting from the cases, it was attempted to determine the Muslim and non-Muslim population of the city structure again by identifying the names of districts one by one with respect to the verdicts that were found in the records between 1708-1730. After the determination of the residential areas of green areas in the city, it has been examined how vineyards and orchards were located. In the next stage, starting from the observations of travelogue belonging to the period, downtowns, markets and bazaars, which were of great importance in the circuit of the city skyline, have been mentioned.

Key Words: Istanbul, Ahmed III, Court Records, Ottoman Society, Urban History

Giriş

Fatih'le başlatılan¹ ve Kanuni ile doruk noktasına ulaştırılan imar ve iskân faaliyetleri sonunda, İstanbul'un Müslümanlar çoğunluk olmak üzere Hıristiyan, Yahudi, Ermeni, Çingene vs. gibi dinsel farklılığa göre biçimlendirilmiş kozmopolit bir yapıya büründüğünü söylemek mümkündür.² Müslüman mahalleleri camilerin etrafında şekillenmiştir. Dolayısıyla merkez cami ve mescitler veya bazı diğer yapılar başta hamam, çeşme, medrese olmak kaydıyla Müslüman mahallelerinin burada toplanmasını sağlamıştır. İstanbul'da toplumsal sistem değişik öğelerden kuruluydu. Toplumun birinci bileşenini Müslüman Türkler, ikincisini toplumsal hiyerarşide ikincil konumda görünseler de ekonomik yaşamda önemli yeri olan gayrimüslimler, üçüncü bileşeni saray ve etrafının temsil ettiği devlet oluşturuyordu.

XVIII. yüzyıl İstanbul'unda mahalle içinde ekonomik, dinî ve sosyal hayatında belirgin bir statü farklılaşması yoktur. Değişik zümre ve meslekten zengin fakir her seviyeden Müslim ve gayrimüslim ailelerin farklı büyüklükteki evlerde yan yana yaşadığı görülmektedir. Yalnız fethin ardından kurulan bazı mahallerde ilk devirlerde olduğu gibi bu yüzyılda da ulema, vüzera, müderris gibi kişiler yanında önemli devlet görevlileri (vezir, defterdar, kazasker gibi kimselerin) ikamet ettikleri görülmektedir.

¹ E. Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yay., 1958, ss.70-72, 80.

² Evliya Çelebi bu konuyla ilgili olarak bazı bilgiler vermiştir. "Anadolu'dan ve Rumeli'den vilayet vilayet adam getirilerek İstanbul imar edilmiştir. Rumeli'den Üsküb halkı Üsküblü mahallesine, Yenişehir halkı Yeni Mahalleye, Sofya halkı Ayasofya'ya, Mora Rumları Fener kapısına yerleştirilmiştir. Selanik Yahudilerinin 50 cemaati ise Tekfur Sarayı ile Şuhud kapısına getirildi. Bunun için buraya Çifit kapısı da denilmiştir. Anadolu civarından Aksaraylılar Aksaray mahallesine, Akka-Gazze ve Ramle'den gelen Araplar Tahtakale'ye oturtuldu. Acem (İran)den gelenler Mahmutpaşa'daki Hoca Hanna, Balat şehrinden gelen Çingeneler Balat Mahallesine getirildi. Arnavutlar Silivri kapı'ya, Safet Yahudileri Hasköy'e, Tokat ve Sivas'tan getirilen Ermeniler Sulu Manastır'a yerleştirilmiştir. Manisalılar Macuncuya, Konyalılar Küçük Karaman'a, Çarşamba ovasından getirilenler de Çarşamba'ya yerleşti. Samsun ve Sinoplular da Tophane'ye yerleştirildi. Onun için Evliya Çelebi iskân sonucunda. ...*Anın için İslâmı bol ismiyle müsemma ile'l-an velvele-i Rûm, tantana-i Rum oldu.*" demektedir. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, YKY, s.51.

İstanbul'un merkez semtlerinden Süleymaniye, Vefa yakınında Vezneciler, Zeyrek, Fatih ve Çarşamba ulema semtleri diye adlandırılabilir. Bu semtlerin *muteber* mahaller olduğunu varsayabiliriz. Sebebi ise, II. Mehmed, Fatih Camii çevresinde Sahn-ı Seman medresesi yaptırmıştır. Burayı bitiren kimseler Süleymaniye medresesini ikmal ettikten sonra sınavla İstanbul ruusu alırlardı. İstanbul'da kadı, müderris olabilmek için buradan alınan ruus aranırdı. Söz konusu ruusu almayanlar gerçek anlamda tahsilli ve terbiyeli sayılmazlardı. Dolayısıyla bu semtlerin civarında da buna yönelik hayat tarzı oluşmuştur. Talebeler burada yatar ve kalkarlar ve Müderrisler burada ders vermeye gelirdi. Bazen ahali de bu kişileri dinlerdi. Fatih Camisi'nde görevi başında ölen sadrazamların cenazesi kılınırdı. Sadrazamların ve bazı büyük âlimlerin mezarları da bu haziredeydi.³ Süleymaniye'de devletin zengin ve tahsilli bürokratları ahşap konaklarda yaşardı. Camii, medrese, mescitler ve mezarlıkları yanında imaretiyle meşhurdu. Seyyahlar Süleymaniye imaretinin güzelliği ve dağıtılan yemeği methetmişlerdir.⁴ Aynı şekilde Soğan Ağa Mahallesi, İstanbul'da imparatorluk sarayına uzanan Divan Yolu üzerinde devlet ricali, yüksek memur, saraylı ve sarayla irtibatı olanlar, çeşitli iş sahipleri, tüccar ve devrin önde gelenlerinin ve zengin kesimin oturduğu kibar mahallesidir. XIX. yüzyılda reisülküttaplardan Râşid ve Gâlib Efendilerin ve İbrahim Kethüdanın haneleri burada bulunmaktaydı.⁵

Fatih Camii etrafında yer alan Eski İmaret Mahallesi de devlet ricali, yüksek memurlar (valiler, kazasker) ve ulemanın oturduğu bir mahalledir. Mesela XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kudüs Kadısı Handanzâde Abdülbaki'nin konağı bu mahalledeydi.⁶ Bu yerlerin XVII. yüzyılda aynı işleve sahip olduğunu görmekteyiz. Evliya Çelebi devlet ileri gelenlerinin saraylarını ve bulunduğu yerleri belirtirken buraların At Meydanı ve Ayasofya'dan Edirnekapı'ya giden Divan Yolu'ndaki mahaller ile Mahmutpaşa, Bayezıt Camii, Vefa arasındaki yerleşim alanlarında yer aldıklarından bahsetmektedir.⁷ Fakat buralar tamamen zengin kişilerin yaşadığı mahalleler olarak algılanmamalıdır. Çünkü toplumsal bir ayırım söz konusu değildi. Öncelikle ileri

³ İlber Ortaylı, "İstanbul'da Tarihi Yaşamak", *Şehir ve Kültür İstanbul*, İstanbul; Profil yay, 2011, s.85.

⁴ Ortaylı, "İstanbul'da Tarihi Yaşamak", ss.86-87.

⁵ Kemal Beydilli, *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İzmir; Yitik Hazine Yay., 2013, s.87.

⁶ BabŞS 157-166a/2 (H. 7 Ra 1146/ M.18 Ağustos 1733). 1146 tarihli bu kayıt yukarıda ifade ettiğimiz durumla örtüşmektedir. Sözü edilen Eski İmaret Mahaltesinde fetihten beri devlet ricali, yüksek rütbeli memurlar, saraylılar ulema mensubu kişiler oturmaktadır. Ancak 18. yüzyılın ilk yarısında buraları satın alan kimselerin buralarda bekâr odaları yapmaya çalışması şikâyetlere sebep olmuştur. Mahalle sakinleri bu kimselere bina ve dükkân yapmaları için izin verilmeyerek mahalleden çıkarılmalarını talep etmişlerdir.

⁷ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.I, ss.153-154; Mantran, *17. yy'da İstanbul*, s.43.

gelenlerin oturdukları konaklar, konut sahibinin evi ile birlikte hizmetçilerin (köle ve cariyeler) ve maiyetindeki herkesin evini kapsıyordu. Ayrıca bu mahallerin çoğunda sıradan olarak nitelendirilen halka ait küçük ölçekli evler de bulunuyordu.⁸

Şehrin fiziksel büyümesi, yeni kurulan mahalleler aracılığıyla gerçekleşir. Çünkü Osmanlı'da kent, mahalle mahalle inşa edilirdi. Başkent İstanbul'da artan nüfusa bağlı olarak yeni bir mahalle ortaya çıkmasıyla kent büyürdü. Mahallenin bu şekilde fiziksel yapılanmasında keyfilik söz konusu değildi. Yani bir bir mahallenin oluşması, bölünmesi ya da başka bir mahallenin sınırlarına dâhil edilmesi yetkisi devlete aittir.⁹ Kalifiye nüfusun iskânı çerçevesinde çoğunluğu oluşturan Müslüman ve Hıristiyan ahali genellikle ayrı mahalleler kuracak şekilde yerleştirilmiştir. Müslüman mahalleleri cami ya da mescitlerin etrafında oluşurken, gayrimüslim mahalleleri kendi ibadethanelerine - kilise ve havralara- yakın yerlere konumlanmışlardı. Ancak zamanla aynı mahalleleri paylaştıkları da olmuştur. Bu da mahalle kültürünün doğmasına yol açmıştır. Müslüman mahallelerin yanında Hıristiyan ve Yahudi mahallelerin kurulması Kanuni devrinde de devam etmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gayrimüslimlerin yeni mahalle kurmasına izin verilmeyerek mevcut mahallelerde iskân edilmeye çalışıldığı görülmektedir.¹⁰ Kuruluş döneminde 182 olan mahalle sayısı Kanuni Döneminde yapılan bir sayıma göre 219'a yükselmiştir.

Nüfus XVI. yüzyılda İstanbul kentinin sorunlarından biriydi. Kentin imkânları ve iskâna açılmamış boş araziler olması başkenti bir cazibe merkezi yapmıştır. Şehir surlarının tamir edilmesi ve imar faaliyetleri sur içi mahallelerin oluşumunu hızlandırmıştır. 1635 yılında İstanbul'daki mahalle sayısının 292'ye yükselmiş olması bunun doğal bir sonucu olarak görülebilir. Bu mahalleler 12 cemaat tarafından paylaşılmaktadır.¹¹

⁸ Mantran, *17. yy'da İstanbul*, s.43.

⁹ Suat Çabuk-Kemal Demir, "Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânsallaştırılabilmesi İçin Bir Yöntem Denemesi: Kayseri Örneği", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol.1 No.3, September 2012, s.141.

¹⁰ Ekrem Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul; YKY, 2006, s.20.

¹¹ Münir Aktepe, "XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul 1957, s.114.

İstanbul'un çekiciliği kente göçleri arttırmış olmalıdır ki XVI. ve XVII. yüzyıllarda İstanbul'a yapılan göçleri kısıtlamak amacıyla bir dizi önlem alınacaktır.¹² Alınan tedbirler başarılı sonuçlar verecek ve İstanbul'daki mahalle sayısı artmayıp biraz düşecektir. 1672'de 253 Müslüman ve gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır. Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyıl İstanbul betimlemesinde dört mevleviyet hükümette 670 kaza ve 9.990 Müslüman mahallesi, 354 Rum mahallesi, 257 Yahudi mahallesi, 27 Ermeni mahallesi ve 17 Frenk mahallesi olduğunu söylemektedir.¹³ On bin Müslüman mahallesine karşılık bin gayrimüslim mahallesi oranına kuşkuyla bakmak gerekmektedir.¹⁴ Evliya Çelebi'nin mahalle anlayışının belirsizliğinden dolayı bu sayıyı doğru kabul etmek mümkün değildir.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında şer'îye sicillerindeki kayıtlardan yararlanarak yaptığımız çalışmaya göre sur içi İstanbul'daki mahalle sayısı 262 olarak tespit edilmiştir. Bu sayının yüzyılın yarısında kısmen düştüğü görülmektedir. Yerleşim birimlerindeki bu gerilemiş nüfus yoğunluğunun azalmasından ziyade daha çok idarî düzenlemelere bağlanabilir. Küçük yerleşimlerin kimisi zamanla daha büyük mahallelerin sınırları içine alınmıştır. İstanbul'un mahalle ölçüsünde belirli bölgelere ayrılma karakteri gösterdiği bu tür parçalanma ve eklemlenmelerle gündelik hayatı sürdürdüğü söylenebilir. Nitekim kentin dinamik işleve sahip kimi yerleri özellikle Haliç ve bedesten çevresindeki ticarî faaliyetlerin yoğun olduğu mahallelerin ikincil yerleşimleri bünyelerine katarak genişledikleri görülmektedir.¹⁵

Nüfusun büyük çoğunluğu camiler etrafındaki mahaller ile ticaret merkezlerinin, çarşı-semt pazarlarının yer aldığı yerlerde ve kıyıya yakın yerlerde toplanmıştır. Çünkü buralar yoğun ekonomik faaliyetlerin yapıldığı cazibe merkezleridir. Nüfusun büyük yoğunlukta olduğu yerlere bakılırsa, sahil kısmında Haliç boyunca ve kentin Edirnekapı- Bayezıt hattının kuzeyinde, diğer yandan da Yenikapı, Aksaray, Şehzade Camii, Atmeydanı ve Marmara kıyıları arasındaki bölgeler olduğu görülür.¹⁶ Çarşı ve pazarlar belirtilen yerleşim alanları içinde kalmaktadır. Eminönü'ndeki Valide Sultan Camii'nin ön tarafında Eminönü İskelesi bulunmaktadır. Burada her türlü balık, meyve

¹² 18. yüzyıl İstanbul nüfusu ve İstanbul'a yönelik göçler için detaylı bilgi Münir "Aktepe, *XVIII. Asrın İlk Yarısında İstanbul Nüfus Mes'alesine Dâir Bâzi Vesikalar*".

¹³ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon- Dizin, YKY, haz. R. Dankoff- S.A. Kahraman- Y. Dağlı, İstanbul 2006, s.155.

¹⁴ Mantran, *İstanbul Tarihi*, s.244.

¹⁵ Işın, *İstanbul'da Gündelik Hayat*, s. 37.

¹⁶ Mantran, *17. yy'da İstanbul*, s.43.

ve sebze satılmaktadır. Bayezıt Camii civarı her türlü sanat ve meslek erbabının bulunduğu bir yerdir.¹⁷ Paraların basıldığı darphane, vezneciler ve ıtırcılar yine Beyazıt Camii civarında yer almaktadır. Valide Sultan Camii, Mısır Çarşısı ve Ketenciler Çarşısı da Eminönü semtindedir. Dört bir yanı çarşı pazar olan Fatih Camii'nin avlusu, her türlü eşyanın açıkta satıldığı bir yerdir. Fatih Camii civarı oldukça kalabalıktır, buralar alışverişe gelen insanlarla dolup taşmaktadır. Bu açıdan yerleşim alanlarının ekonomik canlılığın olduğu çarşılar ve Pazarlar etrafında yoğunlaşması doğal görünmektedir.

Bunların dışında üçüncü yoğun yerleşim alanı Samatya ile Yedikule arasında uzanan bölgede yer alır. Burası her iki cemaate ait kiliselerin tanıklık ettiği üzere, Rum ve Ermenilerin çoğunlukta olduğu bölgedir.¹⁸

1. Sur İçi İstanbul Mahalleleri

H.1119-H.1146 (M.1707/8-M.1732/1733) tarihleri arasında incelenen kadı sicillerinden edindiğimiz bilgilere göre XVIII. yüzyılın ilk yarısında adı geçen mahalleler şunlardır:

Tablo 1
1708-1732 tarihleri arasında İstanbul Tarihi Yarımada Mahalleleri¹⁹
(Kadı Sicillerine Göre)

		1. GRUP	2. GRUP		
			Gayrimüslimler		
		Müslüman	Ermeni	Yahudi	Rum
1	Abdi Çelebi Mahallesi	X	X	X	X
2	Abdi Subaşı Mahallesi ²⁰	X	X	X	X
3	Abdullah Ağa Mahallesi	X			
4	Ahmed Dede Mahallesi	X			
5	Akbıyık Mahallesi	X			

¹⁷ “Azîm iskele bu Camiîn önüdür. Deryâdan ne dürlü canavar var ise ele girenî bunda getirürler ve limon ve turunc ve nar ve ağaç, kavunu ve her gûne meyve ve her dürlü çiçek anda mevcûddur”. Beyazıt Camii için, “Ne kadar hatem kazıcı ve ne kadar kaşıkçı ve ne kadar bıçakçı ve ne kadar sermeci ve ne kadar kafes-dâr elhasıl cümlesi esnaftan ve pide bazarı ve bakırcı ve bardak ve küp satanlar cümlesi cami-i şerifin cevânib-i erbaasında doludur...” Resmî Kayseri, Seyahat-nâme, s.153a; Bahir Selçuk-İ. Halil Tuğluk, “Bir Mecmuanın Işığında...”, s.221.

¹⁸ Mantran, *17. yy'da İstanbul*, s.44.

¹⁹ Sur içi İstanbul ya da Tarihi Yarımada olarak adlandırılan bölge; Bizans surları, kuzeyde Haliç, doğuda İstanbul Boğazı ve güneyde Marmara Denizi ile çevrili kısımdır. Günümüzde bu bölge Fatih semtinin sınırları içerisinde yer almaktadır.

²⁰ Fener kapısı haricindedir.

6	Aksaray Mahallesi	X			
7	Akseki Mahallesi	X			
8	Akşemseddin Mahallesi	X			
9	Ali Beğ Cami-i Şerifi Mah. ²¹	X			
10	Ali Fakih Mahallesi	X			
11	Ali Paşa Mahallesi ²²	X			
12	Ali Paşa-yı Atik Mahallesi ²³	X	X	X	X
13	Altı Poğaçı Mahallesi	X			
14	Arabacı Bayezid Mahallesi	X			
15	Arpa Emini Mahallesi ²⁴	X			
16	Âşık Paşa Mahallesi	X			
17	Avcibey Mahallesi	X	X	X	X
18	Ayasofya-yı Kebîr Mahallesi	X			
19	Ayasofya-yı Sağîr Mahallesi ²⁵	X			
20	Aydın Kethüda Mahallesi ²⁶	X	X		X
21	Azablar Mahallesi	X			
22	Baba Hasan Âlemi Mahallesi	X			
23	Baklalı Mahallesi	X			
24	Balaban Ağa Mahallesi	X			
25	Balcı Mahallesi ²⁷	X			
26	Balı Paşa Mahallesi	X			
27	Bayezid Ağa Mahallesi ²⁸	X	X		X
28	Bazargan Mahallesi	X	X	X	X
29	Beğçeğiz Mahallesi	X			
30	Bıçakçı Mahallesi	X			
31	Bıyıklı Mescid Mahallesi	X			
32	Bostancıbaşı Ali Ağa Mah.	X			
33	Bucakbağı Mahallesi	X			
34	Burmalı Mescid Mahallesi	X			
35	Cafer Ağa Mahallesi	X			
36	Cambaziye Mahallesi	X			
37	Camcı Ali Mahallesi	X			
38	Cebecibaşı Mahallesi	X			
39	Cerrah İshak Mahallesi	X	X	X	X
40	Çadırcı Ahmet Mahallesi	X	X		X
41	Çakır Ağa Mahallesi	X	X	X	X
42	Çavuşbaşı Mahallesi ²⁹	X			
43	Çayzade Mahallesi	X			

²¹ Mahallenin ismi 88 numaralı Bab Mahkemesi Şer'iyye Sicilinde geçmiştir. Ali Paşa Mahallesi bu sicilde geçmediğinden muhtemelen Ali Paşa Mahallesi olarak kullanılmıştır.

²² Kıptilerin yaşadığı diğer bir mahalledir.

²³ Diğer bir kullanımı Atik Ali Mahallesi'dir.

²⁴ Bazı kayıtlarda Arpa Emini Sinan Ağa Mahallesi ya da Arpacı Sinan Mahallesi olarak da adlandırılmıştır.

²⁵ Küçük Ayasofya Mahallesi olarak da kaydedilmiştir.

²⁶ Mahallede Kıptilerde iskân edilmiştir.

²⁷ 157 Numaralı sicilde ilk kez adı geçmektedir.

²⁸ Mahallede Kıptiler de yaşamaktadır.

²⁹ 105 Numaralı sicilde Çavuş Mescidi Mahallesi adıyla bir mahalle kaydedilmiştir. İki farklı isimle kaydedilmiş olmakla beraber aynı mahalledir.

44	Çelebi oğlu Mahallesi	X			
45	Çerağ Hamza Mahallesi	X			
46	Çerağ Hasan Mahallesi	X			
47	Çıkırkçı Kemal Mahallesi ³⁰	X			
48	Çoban Çavuş Mahallesi	X	X	X	X
49	Çorbacı Salih Ağa Mahallesi	X			
50	Çukur Bostan Mahallesi	X	X	X	X
51	Davut Paşa Mahallesi	X			
52	Daye Hatun Mahallesi	X			
53	Debbağ Yunus Mahallesi	X			
54	Debbağzade Hacı Piri Mah.	X			
55	Defterdar Ahmet Çelebi Mah.	X			
56	Deniz Abdal Mahallesi	X			
57	Derviş Ali Mahallesi	X			
58	Divane Ali Mahallesi	X	X	X	X
59	Dizdariye Mahallesi	X			
60	Dudu (Tuti) Abdullatif Mah.	X			
61	Dülbentçi Hüsam Mahallesi	X	X	X	X
62	Dülger zade Mahallesi	X			
63	Efdalzade Mahallesi	X			
64	El-hac Bayram ³¹ Mahallesi	X			
65	Elhac Hasan Mahallesi ³²	X			
66	Elhac Hüseyin Mahallesi	X	X		
67	Elhac Hüsrev Mahallesi	X			
68	El-hac İlyas Mahallesi	X			
69	Elhac İsa Mahallesi	X	X	X	X
70	Elhac Muhiddin ³³ Mahallesi	X	X	X	X
71	Elhac Piri Mahallesi	X	X	X	X
72	El-hac Timur Mahallesi	X	X	X	X
73	Elvan zade Mahallesi	X			
74	Emin Beğ Mahallesi ³⁴	X			
75	Emin Nureddin Mahallesi	X			
76	Emincu Mahallesi	X			
77	Emir Buhari Mahallesi	X			
78	Ereğli Mahallesi	X			
79	Esirci Kemal Mahallesi	X			
80	Eski İmaret Mahallesi	X			
81	Evliya Mehmet Efendi Mah.	X			
82	Fatma Sultan Mahallesi	X	X	X	X
83	Fenârî Hamid Paşa Mahallesi	X			
84	Fenâyi Dede Mahallesi	X			

³⁰ 157 Numaralı Bab Sicilinde geçmektedir.

³¹ Elhac Bayram Kaftanî Mahallesi olarak da geçmektedir.

³² Diğer bir kullanımı Elhac Hasan zade Mahallesi'dir.

³³ El-Şeyh Muhiddin Kocavî Mahallesi olarak da kullanılmaktadır. BabŞS 109- 116-117a-b 24 Ra 1127.

³⁴ Emin Sinan Mahallesi'nin de aynı mahalle olduğu düşünülmektedir.

85	Fethiye Mahallesi	X			
86	Firuz Ağa Mahallesi	X			
87	Gazi Sinan Paşa Mahallesi	X			
88	Gedik Paşa Mahallesi	X	X		X
89	Gureba Hüseyin Ağa Mahallesi	X			
90	Gül Cami-i Şerifi Mahallesi	X	X		X
91	Güngörmez Mahallesi	X			
92	Hâce Kadın ³⁵ Mahallesi	X	X	X	X
93	Hamamcı Muhiddin Mahallesi	X	X	X	X
94	Haraççı Muhiddin Mahallesi	X			
95	Harem Çavuş Mahallesi	X			
96	Hasan Paşa-yı Atik Mahallesi ³⁶	X			
97	Hasırcı Mahallesi	X			
98	Hassa Kadın Mahallesi	X			
99	Hatice Sultan Mahallesi	X			
100	Havuzlu Mescid Mahallesi	X			
101	Haydar Paşa Mahallesi	X			
102	Hırat Kemal Mahallesi				
103	Hızır Beğ Mahallesi	X		X	
104	Hobyar Mahallesi	X			
105	Hoca Dursun Mahallesi	X			
106	Hoca Evis (Veyis) Mahallesi	X			
107	Hoca Hamza Mahallesi	X			
108	Hoca Hayreddin Mahallesi	X			
109	Hoca Hüseyin zade Mahallesi	X			
110	Hoca Kasım Günanî Mahallesi	X			
111	Hoca Küçük Mahallesi	X		X	
112	Hoca Paşa Mahallesi	X			
113	Hoşkadem Mahallesi	X			
114	Hüsam Beğ Mahallesi	X			
115	Hüseyin Ağa Mahallesi	X			
116	İbn-i Meddas Mahallesi	X			
117	İbrahim Çavuş Mahallesi	X			
118	İbrahim Paşa-yı Atik Mahallesi	X	X		X
119	İç Doğan Mahallesi	X			
120	İdris Beğ Mahallesi ³⁷	X			
121	İlyas Efendi Mahallesi ³⁸	X			
122	İmam Ali Mahallesi	X			
123	İne Bey Mahallesi ³⁹	X	X	X	X
124	İshak Beğ Mahallesi		X		
125	İskender Ağa (Paşa) Mahallesi	X			
126	İslam Beğ Mahallesi				X

³⁵ Hâce Hatun ya da Hatuniyye Mahallesi olarak ta geçmektedir.

³⁶ Hasan Halife Mahallesi olarak da yazılmıştır.

³⁷ 139 Numaralı Sicilde adı geçmektedir.

³⁸ İlyaszade Mahallesi olarak da geçmektedir.

³⁹ İne Hayreddin diğer bir kullanımı.

127	İsmail Ağa Mahallesi	X			
128	Kaba Kulak Mahallesi	X			
129	Kaba Sakal (Sinan Ağa) Mah.	X			
130	Kalenderhane Mahallesi	X			
131	Kaliçeci Hasan Mahallesi	X			
132	Kapı Ağası Mahmut Ağa Mah.	X			
133	Kapudan Sinan Ağa Mahallesi	X			
134	Karabaş Mahallesi	X	X	X	
135	Karaki Hüseyin Çelebi Mah. ⁴⁰	X			
136	Kasap İlyas Mahallesi	X	X		
137	Kasap İvaz Mahallesi	X			
138	Kasap Timur (Demirhan) Mah.	X			
139	Kasım Paşa Mahallesi	X	X		X
140	Kâtip Hüsrev Mahallesi	X			
141	Kâtip Kasım Mahallesi	X	X	X	X
142	Kâtip Murad Mahallesi	X			
143	Kâtip Musluhiddin Mahallesi	X			
144	Kazasker Mehmed Efendi Mah	X			
145	Kazganî Sa'di (Kangancı)	X	X	X	X
146	Kazlı Çeşme Mahallesi	X			
147	Keçeci Piri Mahallesi	X	X	X	X
148	Kefeli Mahallesi	X	X	X	X
149	Kemal Paşa Mahallesi	X			
150	Kemanî Kara Mustafa Paşa M.	X			
151	Kemankeş Ahmet Ağa Mah. ⁴¹	X			
152	Kepenekçi Sinan Mahallesi	X			
153	Keskin Dede Mahallesi	X			
154	Kethüda Hatun Mahallesi ⁴²	X			
155	Keyci Hatun Mahallesi				
156	Kızıl Mescit Mahallesi	X			
157	Kızıldaş Mahallesi	X	X		X
158	Kiremid Mahallesi	X	X	X	X
159	Kirmasti Mahallesi	X	X	X	
160	Koca Mustafa Paşa Mah.	X	X		
161	Koğacı (Kovacı) Dede Mah.	X			
162	Korucu Mehmed Çelebi Mah.		X	X	X
163	Koruk Mahmud Mahallesi	X			
164	Kulaksız Mahallesi		X	X	X
165	Kuyumcu Bahşayış Mahallesi	X			
166	Kürkçübaşı Elhac Hüseyin M.	X	X	X	X
167	Kürkçübaşı Süleyman Ağa M.	X	X	X	X
168	Lalezâr Mahallesi	X			

⁴⁰ Başlarda Karaki Mahallesi olarak kullanılırken daha sonra Karakî Hüseyin Çelebi Mahallesi olarak kayıt edilmiştir. Bkz. BabŞS Nu. 94, 135.

⁴¹ BabŞS 109-117a/ (24 Ra1127/29 Nisan 1715).

⁴² Karagümruk civarındadır ve Müslümanlar meskündür. BabŞS. Nu. 91.

169	Lütfi Paşa Mahallesi	X			
170	Mağnisalı Çelebi Mahallesi ⁴³	X			
171	Mahmut Paşa Mahallesi	X			
172	Melek Hatun Mahallesi	X			
173	Mercan Ağa Mahallesi	X			
174	Mesih Paşa Mahallesi	X			
175	Mimar Ayas Mahallesi	X			
176	Mimar Sinan Mahallesi	X			
177	Mirahor Mahallesi	X	X	X	
178	Molla Ahvin Mahallesi*	X			
179	Molla Ali Fenârî Mahallesi	X			
180	Molla Aşki Mahallesi	X			X
181	Molla Gürânî Mahallesi	X			
182	Molla Hüsrev Mahallesi	X			
183	Molla Kesdel Mahallesi	X			
184	Molla Şeref Mahallesi	X			
185	Muhsine Hatun Mahallesi	X	X	X	X
186	Muhtesip İskender Mahallesi	X			
187	Murat Paşa Mahallesi	X			
188	Mustafa Beğ (Dühani)Mah.	X			
189	Mustafa Paşa-yı Atik Mahallesi	X	X	X	X
190	Müftü Ali Paşa Mahallesi ⁴⁴	X			
191	Müneccim Sa'di Mahallesi	X			
192	Nahilbend (Nakilbent) Mah.	X			
193	Nalçacı İbrahim Mahallesi	X			
194	Nasuh Paşa Mahallesi	X			
195	Neslişah Sultan Mahallesi	X			
196	Nevbahar Mahallesi	X			
197	Nişancı Mehmet Paşa Mah.	X			
198	Nişancı Paşa Mahallesi ⁴⁵	X	X	X	X
199	Nuri Dede Mahallesi	X			
200	Ohri Mahallesi	X	X	X	X
201	Oruç Gazi Mahallesi	X			
202	Öksüzce Mahallesi	X			
203	Ördek Kasap Mahallesi	X			
204	Papazoğlu Mahallesi ⁴⁶	X			
205	Pirinçci Sinan Mahallesi				
206	Sahaf Süleyman Mahallesi	X			
207	Salih Paşa Mahallesi	X			
208	Saliha Hatun Mahallesi	X			
209	Salma Tomruk Mahallesi	X	X		X
210	Saman Veren Mahallesi	X			
211	Sancaktar Hayreddin Mahallesi	X	X	X	X

⁴³ Kıptilerin yoğun olarak oturdukları mahalledir.

⁴⁴ Müftü Ali Çelebi Mahallesi diğer bir kullanımıdır. BabŞS107-76a/11 (19 S1127/24 Şubat 1715).

⁴⁵ Diğer bir kullanım Nişancı Paşa-yı Atik Mahallesi. BabŞS140 Numaralı sicil.

⁴⁶ BabŞS 157 Numaralı sicilde ilk kez geçmektedir.

212	Saraç Doğan Mahallesi	X			
213	Saraç İshak Mahallesi	X	X	X	X
214	Sarı Bayezid Mahallesi	X			
215	Sarı Musa Mahallesi ⁴⁷	X			
216	Sarı Nasuh Mahallesi	X			
217	Sarıgez (Sarıgüzel) Mahallesi	X			
218	Sarmaşık Mahallesi	X			
219	Sekbanbaşı İbrahim Ağa Mah.	X			
220	Serhobçu Mahallesi (?)	X			
221	Seydi Halife Mahallesi	X			
222	Seyyid Ömer Mahallesi	X	X	X	X
223	Simkeş Mahallesi	X			
224	Sinan Ağa Mahallesi	X			
225	Sinan Beğ Mahallesi	X			
226	Sivrikoz (Seferikoz) Mahallesi	X			
227	Sofular Mahallesi	X			
228	Soğan Ağa Mahallesi	X			
229	Suhte (Softa) Sinan Mahallesi	X			
230	Sultan Bayezıt Cedit Mahallesi	X			
231	Sulu Manastır Mahallesi	X	X	X	X
232	Süleyman Ağa Mahallesi	X	X		X
233	Sülüklü Çeşme Mahallesi	X			
234	Şah Huban Mahallesi	X			
235	Şah Sultan Mahallesi	X			
236	Şehsuvar Mahallesi	X			
237	Şeyh Ebu'l-Vefa Mahallesi	X			
238	Şeyh Ferhad Mahallesi	X	X	X	X
239	Şeyh Hasan Paşa Mahallesi	X			
240	Tahta Minare Mahallesi		X	X	X
241	Takkeci Mahallesi	X			
242	Tarsus Mahallesi ⁴⁸	X			
243	Tavaşlı Süleyman Ağa Mah.	X	X	X	X
244	Tercüman Yunus Mahallesi	X			
245	Tevkiî Cafer Paşa Mahallesi ⁴⁹	X	X	X	X
246	Timurhan Mahallesi	X			
247	Toklu Dede Mahallesi	X			
248	Toptaş Mahallesi	X			
249	Türbe Kemal Mahallesi	X			
250	Uzun Şüca' Mahallesi	X			
251	Uzun Yusuf Mahallesi	X			
252	Üskübi Mahallesi	X			

⁴⁷ BabŞS 157 Numaralı Sicilde geçmektedir.

⁴⁸ Aynı sicilde adı geçmektedir.

⁴⁹ Nişancı Cafer Çelebi Mahallesi olarak da kullanılmıştır.

253	Voynuk Şüca‘ Mahallesi ⁵⁰	X			
254	Yahya Gözli Mahallesi	X			
255	Yakub Ağa Mahallesi	X			
256	Yarhisar Mahallesi ⁵¹	X	X	X	X
257	Yavaşca Şahin Mahallesi	X			
258	Yavezar (Yavuzlar) Mahallesi	X			
259	Yeni Mahalle		X	X	X
260	Yıldırım Mahallesi ⁵²	X			
261	Zeyrek Mahallesi	X			
262	Zeytin Mahallesi		X	X	X

İstanbul’un mahalle bazında yerleşim bölgelerini ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, Müslüman halk Fatih, Aksaray, Tophane, Cibali, Ayasofya, Eyüb’e iskân edilmişlerdir. Gayrimüslim cemaate gelince, Rumlar çoğu deniz kıyısında Samatya, Kumkapı, Balat, Fener ile Cibali arasındaki mahallelere yerleşmiştir. Evliya Çelebi Rumların özellikle denizcilik, balıkçılık ve meyhanecilik gibi mesleklerle meşgul olduklarını söylemektedir. Ermeni nüfusa gelince Sulumanastır başta olmak üzere Topkapı, Kumkapı, Lanka, Yenikapı ve Balat’a iskân edilmişlerdir. Edirnekapı civarında da Ermeni mahalleleri olduğu tespit edilmiştir. Yahudiler Sirkeci’den Balat’a kadar olan bölgedeki semtlerde (Bahçekapı, Yıldız hamamı, Balat, Ayvansaray) sakin olmuşlardır. Topkapı ve Balat’ta Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler ile birlikte yaşamaktadır. Kadı sicillerindeki kayıtlardan da İstanbul Kalesi ve Eyüp’ten Balat, Fener, Cibali ve Unkapanı dâhil ve haricinde Yahudihanelerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır.⁵³

Müslüman ve gayrimüslimlerin İstanbul’da yaşadıkları semtlerin genel bir çerçevesi çizildikten sonra mahallelerdeki dağılıma baktığımızda, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Sur içi mahallelerinden biri “Abdi Çelebi” olarak zikredilen mahalle idi. Sulu Manastır’da yer alan mahallede gayrimüslim cemaatten Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler birlikte yaşamaktadırlar. Gayrimüslimlerin oturduğu mahallelerden biri de Fener kapısı içerisinde yer alan ve “Abdi Subaşı Mahallesi” şeklinde kaydedilmiş mahalledir. El-hac İsa Mahallesi gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadıkları diğer bir mahalledir. Burada özellikle Yahudiler çoğunlukta olmak üzere diğer cemaatlere mensup kimseler de oturmaktadır. Altmış dört mahallede gayrimüslim

⁵⁰ 157 Numaralı sicilde geçmektedir.

⁵¹ 157 Numaralı sicilde Yarhisar Musluhiddin olarak kaydedilmiştir.

⁵² 93 Numaralı BabŞS sicilde kaydedilmiştir.

⁵³ BabŞS 154- 11b/ 1 (H.12 B 1144/ M.10 Ocak 1732).

halkın Müslüman halkla birlikte aynı mahallelerin belli kısımlarında yaşadıkları anlaşılmaktadır. Karışık mahallelerde nüfusun çoğunluğunu gayrimüslimler teşkil etmektedir. Gayrimüslimlerin müstakil olarak yaşadıkları mahalle sayısı ise altı olarak tespit edilmiştir. Zikredilen yerleşim yerlerinin dışında Müslümanlar sur içindeki mahallelerde nüfus bakımından çoğunluğu oluşturmaktadır ki Müslüman mahallelerin sayısı gayrimüslimlerinkine oranla oldukça fazladır.

İstanbul'un çeşitli mahallelerinde sayıları az olmakla beraber Kıptiler oturmaktaydı. Bunlar Aydın Kethüda, Ali Paşa, Beyazıt Ağa ve çoğunlukla da Manisalı Çelebi Mahallesiinde yaşıyorlardı. XVIII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru Kıpti nüfusta bir artış meydana gelmiştir. Artışın nedeni Vize, Saray ve sair taraflardan Müslüman ve gayrimüslim Kıptilerin yerlerini terk ederek aileleriyle birlikte İstanbul'a çeşitli bahanelerle göç etmesiydi. Kimisi demircilik, rençperlik kimisi de serhatlı olduğunu söyleyerek cambazlık yapmak üzere geldiklerini ileri sürüyorlardı. Gelenler Topkapı-Edirnekapı arasında ve Tekfur Sarayı ile Ayvansaray etrafına yerleşmekteydi. Yine bir kısmı At Pazarı'na ve Fatih Camii civarında Karaman Çarşısı etrafına yerleşmişti. Buldukları yerlerde Yahudihane tarzında odalar giderek artmaya başlamıştır. Ayrıca Kıptiler buldukları yerlerde kendi halinde olmayarak asayiş bozan davranışlar sergiliyordu. Mahalle aralarında vatandaşların yollarını keserek ya da evlere gizlice girerek eşya ve paralarını çalıyorlardı. Belgelerde giderek hırsızlığı kendilerine meslek edinmeye başladıklarından bahsedilmektedir. Söz konusu olumsuz davranışlardan dolayı 1732 senesinde İstanbul kadısı ve Yeniçeri ağasına bir dizi buyruhdular gönderilerek, bunlara karşı önlemler alınması istenmiştir. Buna göre ahalinin huzurunu bozan ne kadar Müslüman ve gayrimüslim Kıpti varsa tespit edilerek memleketlerine gönderilecekti.⁵⁴ Bu konuda tolerans gösterilmemesi özellikle vurgulanmaktaydı.

2. İstanbul'da Yeşil Alanlar

a. Bahçeler ve Bostanlar

İstanbul, XVI. - XVIII. yüzyıllar boyunca dünyanın büyük şehrinden biri olma özelliğini korumuştur. Şehir nüfusunun büyük çoğunluğu yönetici, asker ve ilim

⁵⁴ BabŞS 154-11b/ 2 (H.12 B 1144/ M.10 Ocak 1732).

çevrelerinden ve çeşitli meslekleri icra eden halktan oluşmaktaydı. Bu sebeple şehirde demografik yapının tüketici yoğunluklu olduğunu söylemek mümkündür. Nüfus yoğunluğunun bu şekilde XIX. yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Bu sebeple kentin iaşesinin sağlanması önemli sorunlardan biri olmuştur. Kent halkının iaşesi kısmen şehir ve çevresindeki üreticilerden büyük bir kısmı ise dışarıdan karşılanıyordu. Özellikle sebze ve meyve gibi dayanıksız gıda maddelerini uzak bölgelerden zarar görmeden getirilmesi pek mümkün görünmüyordu.⁵⁵ Sebze tedariki kentteki bahçe ve bostanlardan ve yakın çevrelerden elde ediliyordu. Meyve tedariki ise, yine kent çevresi ile daha geniş alanlardan sağlanıyordu. Ancak dışarıdan getirilen meyveler de Marmara sahil şeridinin ötesine geçmiyordu. İstanbul için taze sebze ve meyve tedarik alanları olarak kente hızlı taşıma yapılabilecek bölgelerin seçilmesinin nedeni bu ihtiyaç maddelerinin dayanıksızlığı ile yakından ilgilidir.⁵⁶

İstanbul ve çevresindeki bahçe ve bostanlar kalabalık nüfuslu büyük kentin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde örgütlenmişti.⁵⁷ Bu nedenle kent ve çevresindeki bahçe ve bostanlar sur içinin önemli bir parçasını teşkil ediyordu. Öyle ki İstanbul kenti baştanbaşa bahçe ve bostanlarla bezenmişti. Kentin her yerinde sular bol olduğundan bahçe ve bostanlarda her türlü meyve sebze yetişmekteydi.⁵⁸ İstanbul'un bu özelliği semtlerin isimlerine bile yansımıştır. Bahçe ve bostan isimlerinin yanı sıra içinde yetiştirilen meyve sebzelerin isimlerini taşıyan çok sayıda mahalle ve semt vardı. Bazı semtler orada yetiştirilen sebze ve meyveleriyle ünlüydü. Tuzla bamyası, Yedikule marulu, Arnavutköy çileği, Çengelköy salatalık ve ayvasıyla, Kavak inciri ile meşhurdur.⁵⁹

Bahçe, kelime anlamı itibariyle küçük bağ anlamına gelir. İçinde veya daha ziyade çevresinde bulunan, meyve ağaçlarının veya süs bitkilerinin yetiştirildiği, umumiyetle etrafı çevrilmiş bir yerdi. Vakfiyelerde söz konusu edilen bahçeler boyutları itibariyle birbirlerinden oldukça farklıydılar. Birisi ancak bir dönümlük bir yüzölçümüne sahip olduğu hâlde, bir başkasının ki yüz dönüm veya daha fazlaydı. Bu

⁵⁵ Arif Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi I, *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2010, S. 20, s.86.

⁵⁶ Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları...", ss.86-87.

⁵⁷ Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları...", s.87.

⁵⁸ Bu kadar kal'anın içi toptoludur. Halî yir yokdur meğer çayır ya bağçeler ola ya bostanlık ola. Böyle yirler de vardır. İncirlik, bostanlık çokdur. Her tarafının suları firavan ne bitse olur. *Seyahat-nâme*, s.151a.

⁵⁹ Beşir Ayvazoğlu, "İstanbul Kültürü ve Estetiği", *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ahmet Emre Bilgili (ed.), İstanbul, Profil yay, 2011, s.29.

bahçelerden bazıları sadece tek cins ağaçlar ihtiva ediyorlar ve adlarını bu ağaçlardan alıyorlardı. Dut bahçesi olarak kayda geçirildiği gibi bazıları *eşcar-ı müsmire ve gayr-ı müsmir* (meyve ağaçları ve meyvesiz ağaçların olduğu) bahçe şeklinde kaydedilmiştir. Bu bahçelerin yanında, hemen hemen bahçelerle aynı genişliğe sahip, sebze ekimine ayılmış nadiren ağaçlar, fakat özellikle bostancının oturması için küçük bir ev, ahırlar, sundurmalar, su kuyuları, havuzlar ve sudolapları bulunan *bostan*'lar uzanıyordu.⁶⁰ Bostanlar sadece sebze üretiminin yapıldığı yerler değildir. Şehir ve çevresindeki pek çok bostanda meyve ağaçları bulunuyordu.⁶¹ Hatta bazı bostanlarda sadece meyve ağaçları vardı. Bu tür bostanlar *yemiş bostanı* olarak anılmaktaydı.⁶²

XVIII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul sur içinde kaç tane bahçe ve bostan vardı? Kimler çalışıyordu? Bunlara dair verileri kadı sicillerine kaydedilmiş olan kefil defterlerinden tespit etmekteyiz. Evlere ait olan küçük bahçelere ilişkin verilere yine sicillerde yer alan mülk alışverişine konu olan davalardan ulaşmaktayız. Taramalar sonucunda iki adet kefil defterine rastlanılmıştır.⁶³ Kefil defterinden ilki Kasım 1719 tarihli olandır. Bu defterde İstanbul ve çevresinde bulunan bostanların, bostancıların ve çalışan hizmetlilerin isimlerinin tutulduğu görülüyor. Deftere göre 195 bostan tespit edilmiştir. Bostanlar Langa'dan Yedi Kale ve Yeni bahçeye kadar olan kısımda sıralanmıştır. İkinci defter 1731 tarihlidir. Bu defterde İstanbul'daki büyük küçük bostanların sayısı 126 bahçelerin sayısı ise 30'dur. Bahçe ve bostanlar üç kol halinde

⁶⁰ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisâdi Boyutu", *Vakıflar Dergisi*, C. XVIII, Ankara 1984, s.7.

⁶¹ Keşif için Bostancıbaşı kethüdası ve yiğit başılar bir bostana giderek bostanda bulunan meyve ağaçlarının sayısını ve türlerini kaydetmiştir. Buna göre bahçede 9 incir, 18 erik, 7 armut, 2 beyaz dut, 8 kayısı, 15 ayva, 5 şeftali, 2 adet elma ağaçları vardır. BabŞS 156-102a/3 (H. Gurre-i B 1145/ M. 18-22 Aralık 1732).

⁶² Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları", s. 86.

⁶³ Kefil defterleri, bahçe ve bostanlarda kimlerin çalıştığını tespit ederek kefil olmayanların çalıştırılmaması amacıyla tutuluyordu. Böylece iş gücü fazlası tespit edilerek kefil olmayan kişiler kent dışına çıkarılıyorlardı. Bu şekilde İstanbul ve çevresinin asayışı sağlanmaya çalışılıyordu. Kefil defterinden ilki Kasım 1719 tarihli olandır. Bu defterde İstanbul ve çevresinde bulunan bostanların, bostancıların ve çalışan hizmetlilerin isimlerinin tutulduğu görülüyor. Deftere göre 195 bostan tespit edilmiştir. Bostanlar Langa'dan Yedi Kale ve Yeni bahçeye kadar olan kısımda sıralanmıştır. BabŞS 123- 26-27 a-b/ 1 (H.14 M 1132/ M.27 Kasım 1719). Defterin başına düşülen ibare aynen şöyledir: İstanbul ve Eyüp el'Ensari ve Galata ve Üsküdar dâhilinde ve haricinde ve tevabi'inde olan bostanların müstacerlerin ve yanaşmaların ve iş hizmetkârlarının ve ortakların cümlesinin kefilin beyan eder. Kaç kol olduğun beyan eder. Fi Muharrem 1132". İkinci kefil defteri ise Sur içine ait Kasım 1731 tarihlidir. Bu defter diğerine göre daha ayrıntılı kaydedilmiştir. Defterde sadece bostanların değil bahçelerin isimlerinin de zikredildiği görülmektedir. Bahçelerin sahipleri ve kiracı olarak kimin tasarruf ettiği verilen bilgiler arasındadır. BabŞS 153- 3-13 a-b/ 1 (H.28 Ca 1144/ M. 28 Kasım 1731).

(Büyük Langa, Yedi Kale, Küçük Langa) uzanmaktadır. Bahçe ve bostanların 59'u Büyük Langa'da, 84'ü Yedi Kule ve çevresinde, 13'ü ise Küçük Langa ve civar mahallerdedir. Çalışan hizmetlilerin sayısı 640 olarak tespit edilmiştir. Bahçe ve bostan sahipleri buraları işletmek üzere başkalarına kiralardı. Kiracı konumundaki bostancılar ve yanlarında çalışan işçilerin büyük çoğunluğu Hıristiyan Bulgar ve Rumlardır. Bulgarların Makedonya'nın Vodina, Ohri, Pirlepe, Üsküp, Manastır, Ostrova, Florina ve Tikveş'ten geldiğini görüyoruz. Yine Yunanistan'dan Niş ve Selanik şehirlerinden gelenler vardır. Bir kısmının ise Sofya'dan geldiği tespit edilmiştir. Rum kökenli işçilerin bir kısmı İstanbullu Rum, diğer büyük bir kısmı ise Niğdelidir. Bunların dışında özellikle bahçe işinde çalışan işçiler arasında Arnavut kökenliler vardır. Arnavutlar bahçıvanlık mesleğinde iyi olduklarından Permeti ve İspiç halkı bahçe işlerinde çalışmak üzere İstanbul'a sıklıkla gelip gidiyordu. İspiç halkı bu sebepten Türkçe de konuşurdu.⁶⁴

Bahçe ve bostanların işletmesi bostancı ustaları tarafından gerçekleştirildi. Ustalar Müslüman ve gayrimüslim olabilirdi. Büyük bir çoğunluğunun ise gayrimüslimlerin oluşturduğu görülüyor⁶⁵. Çalışan hizmetli işçiler de genellikle usta nerele ise onlar da onun memleketlisiydi. Çünkü her usta kendisine işçi alırken onlara kefil olmakla sorumluydu. Aksi takdirde onların yapacakları olumsuz fiillerden kendileri sorumlu olacaktı. Bundan dolayıdır ki tanıdıkları kişileri ya da bostancıların kefil oldukları kimseleri işe almayı tercih ettikleri söylenebilir. Çalışmak isteyenlerin *temessük* adındaki belgeyi alması gerekmekte idi. *Temessük* çalışma izni olan kişilere veriliyordu. Temessükün düzenlenmesinden maksat çalışma izni ve kefil olmayan kişilerin işlerine son vermektir.⁶⁶ Bir diğer sebep ise kontrolsüz iş gücü fazlalığının önüne geçmektir. Çünkü yukarıda bahsi geçtiği üzere bu tarihlerde taşradan,

⁶⁴ Cevdet Paşa Tezakir isimli eserinde bu konuyu izah etmiştir: Bar kazası ahalişi Boşnak olup Boşnakça konuşurlar.. Fakat İspiçliler ekseriya Bahçıvalık için İstanbul'a gelip gittiklerinden Türkçe de konuşurlar. Bar kazasında da hem Boşnakça hem de Türkçe konuşulmaktadır. Mirkut nahiyesi ise Ülkün ve bir taraftan İškodra kazalarına yakın olduğundan buralar halkı Arnavutçayı biliyordu. İspiç bayraklarının hanesi Zangut Mahallesindedir. Ve Zangut ismi aslen bayrakdar ailesinden gelmekteydi. Cevdet Paşa, *Tezakir*, II. Seri, TTK, Ankara 1960, s.190; İlkay Erken, *İškodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014, ss.36-37.

⁶⁵ BabŞS 153-3-13a-b/1 (H. 28 Ca 1144/M. 28 Kasım 1731); Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları", s. 90.

⁶⁶ Mesela, 1730'da baş gösteren Patrona isyanından sonra kefilsiz ve temessüksüz olan bostan oğlanlarının memleketlerine gönderilmesi için bir ferman çıkartılmıştı. Bu fermana yapılan yoklamanın öncekilere göre daha keskin olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir uygulamaya gidilmesinde İsyanda rol oynayanların büyük bir kısmının Arnavut kökenli olması etkili olmuştur. Kaldı ki özellikle sur dışında ve sur içinde bahçe ve bostanlarda çalışan Arnavut işçi sayısı az değildi. Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları", s. 90.

Makedonya'dan çalışmak üzere mevsimlik işçiler geliyordu. Böyle zamanlarda kalabalık nüfuslu kent asayişinin temininde sıkıntılar baş gösterebiliyordu. İşte kefillik sistemi ve temessük belgesi sayesinde işçi sayısı kontrol altında tutularak kentin asayişi sağlanmaya çalışılıyordu.

Bulgar kökenli gayrimüslimlerin istihdamına 1728'de çıkarılan bir fermanla son verilmeye çalışılmıştır.⁶⁷ Ancak 1731 tarihli kefil defterinde bahçe ve bostanları işleten ve çalışanlar arasında Bulgar kökenlilerin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla yasaklamalara rağmen ya suiistimaller görülmüş olmalıdır ki tamamen önü alınamamıştır. Ya da bu konuda katı uygulamalardan uzak durularak çalışmalarına göz yumulduğu söylenebilir.

Bir bahçe ve bostanda bir ila sekiz kişi arasında insan çalışıyordu. Çalışan işçi sayısının fazla olduğu bostanların diğerlerine göre daha büyük oldukları söylenebilir. Mesela Büyük Langa civarındaki Yeni Bostan'da yer alan Baş Oda Bostan'ı bunlardan biridir. Bostanı işleten Yovan İstanbullu olup Rum'dur. Bostanda altı işçi çalışmaktadır. Yedikule yakınlarındaki İsmail Paşa Sarayı Bostanı'nda bostancılar Anastas ve ortağı Petro'dur. Bostan büyük olduğundan çalışan işçi sayısı sekizdir.

Bahçe ve bostanları kiracı olarak işletenler tek kişi olabileceği gibi ortak olarak birden fazla kişi de olabilmekteydi. Kumkapı'da Tavaşlı Süleyman Ağa Mahallesi'nde bulunan Bezazistanî es-Seyid Süleyman Ağa Bahçesini işleten İstanbullu Ermeni usta Avak'tır. Bahçenin işlerini yürütmek üzere iki işçi görevlendirilmiştir. Başka bir örnekte bahçenin ortaklaşa işletildiği görülüyor. Kumkapı'daki İbrahim Paşa Mahallesi'nde Osman Kethüda'nın evinin karşısındaki bahçeyi işletenler üç kişidir. Dimitri ve ortakları Bıyıklı Manok ve kardeşi Nikola'dır. Bu kişilerin Bulgar oldukları anlaşılıyor. Bahçede bir hizmetçi görevli olup o da Vardar Yenicesi'nden Bulgar Dimo'dur.

İstanbul'un sebze ve meyve ihtiyacını karşılayan bahçeler yanında başka işlevlere yönelik hizmet veren büyük bahçeler vardı. Halkın vakit geçirmesi ve eğlenmesi amacıyla asıl kent ve kent sınırları dışındaki sahalarda da bahçeler, mesire alanları oluşturulmuştu. Zaten Osmanlı İstanbul'unda güzel bahçe sahibi olmak hatta büyük boyutlu bahçeleri kamusal alan olarak halka bahçe yapıp vakfetmek geleneği

⁶⁷ Bilgin, "Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları", s.92. Ferman için bkz. ÜŞS no.378.

vardı. Bu işin öncülüğünü başta saray yapmıştır. Topkapı Bahçesi, Yıldız Bahçesi, Kandilli Bahçesi gibi Padişahların has bahçeleri, vezirler ve diğer devlet ileri gelenleri tarafından taklit edilerek şehrin başka yerlerinde yaygınlaştırılmıştır. Haliç kıyılarında Karaağaç Bahçeleri, Hasköy Bahçeleri vardı. Boğaziçi kıyılarında Kabataş'ta Karabali Bahçesi, Beşiktaş'ta Kazancıoğlu Bahçesi, Emirgan'da Emirgan Bahçesi gibi bahçeler İstanbul'un tarihi bahçeleriydi.

Asıl kent sınırları içinde bu geleneğe uygun olarak bahçe yapımına önem verilmişti. Bunun neticesinde olsa gerek kentte yer alan büyük bahçelerden birçoğunun umumiyetle büyük devlet adamlarına ait olduğu gözlenmektedir. Çünkü bu bahçeler devlet adamlarının isim ve unvanlarıyla adlandırılmıştır: “Eski Beğlikçi Bahçesi”, “İstanbul Kadısı Paşazade Efendi Bahçesi”, “Ebubekir Paşa Bahçesi”. Ya da bahçe sahiplerinin mesleklerinin isimleri verilmiştir: “Gümrükçü Hüseyin Paşazade Bahçesi”, “Dibacı Hacı İsmail Bahçesi”.⁶⁸

Büyük hasbahçeler, bahçe-bostanlar yanında her evin de değişik büyüklükte bahçesi vardı. Güzellik ve faydayı birlikte düşünerek yerleştikleri yerlerde bu ikisini sentezleyen Osmanlılar içinde meyve ağaçları ve çiçek olmayan bahçeyi bahçeden saymazlardı.⁶⁹ Bu durum diğer Müslüman Türk şehirlerinde olduğu gibi İstanbul için de geçerliydi. Çünkü Türkler bina yaptığı araziye ilk önce duvarla örüp ağaç dikerdi. XVIII. yüzyılda evlerin bahçe şehir olma özelliğini koruduğu kaynaklardaki bilgilerden anlaşılmaktadır. Sicil kayıtlarındaki ev alış verişi belgelerinde sıklıkla meyveli ve meyvesiz ağaçlardan oluşan bahçelere atıflar yapılmıştır. Bahçesinde dut, ayva ya da başka meyveli ve meyvesiz ağaçları bulunan pek çok ev vardı. Bunun yanı sıra bahçeler ve çiçekler devrin şairlerinin şiirlerinde de bir ögesi olmuştur. Sıbyan mekteplerinde okuyan çocuklar sabahları bir çiçek demeti hazırlayarak hocalarına götürürlerdi. Mahallede eğer bir hasta varsa çocukların sessiz olması için pencerelerin önlerine hasta olduğu anlamına gelen çiçekler yerleştirilirdi. Yine hasta ziyaretine gidilirken gül, lale götürülerek hal hatır sorulurdu.⁷⁰ Eski İstanbul'da sarayların ve büyük konakların bahçelerinin olmazsa olmaz çiçekleri lale ve güllerdir.⁷¹ XVIII. yüzyılda lale

⁶⁸ BabŞS 153- 3-13 a-b/ 1 (H.28 Ca 1144/ M. 28 Kasım 1731).

⁶⁹ Beşir Ayvazoğlu, “Ağaçlar ve Bahçeler”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, s.31.

⁷⁰ Beşir Ayvazoğlu, “Ağaçlar ve Bahçeler”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, s.33.

⁷¹ “Bugün yolum bir gül bahçesine uğradı ama hayretten aklım başımdan gitti. Ne görsem beğenirsin: Dünya baştanbaşa bezenmiş... kırları tepeleri, sağı solu baştanbaşa gül, sümbül ve lüle bahçeseri...” *Nedim Divânı'ndan Seçmeler*, Şevket Kutkan (çev.), İstanbul; Kültür Bakanlığı Yay, 1981, s.222-223.

yetiştiriciliği oldukça ciddi boyutlara ulaşmıştır. Hatta lalelere narh uygulanarak ciddi bir piyasası oluşmuştur.⁷² Evlerin bahçelerinde laleden başka kokulu ve çiçekli çeşitli çiçekler tercih edilirdi. Sıradan fukara bir evin bile pencerelerinde sardunya ve fesleğen saksıları olmazsa olmazlardandı.

Cami avluları dinî ibadetlerin yapıldığı yerler olmasının yanında halkın toplanıp dinlendikleri yerlerdi. Bu cami ve mescit önlerindeki alanlarda değişik türden ağaçlar yükselmekte ve İstanbul'un manzarasının önemli bir parçasını oluşturmaktaydı. Ağaçlar sadece estetik güzellik ve serinlik kaynağı değildi. Her biri çevresinde yaşayanlar için bir anlam taşırdı. Öyle ki bu ağaçlar altında padişah ve yönetimin dedikoduları yapılır, harareti tartışmalar yaşanırdı. Mahallede olup biten yine bu ağaçlar gölgesinde konuşulur yazın ise eğlenceler tertip edilir oyunlar düzenlenirdi. Mezarlıkların simgesi olan servi ağaçları ise ebedi bir dinlenmenin sembolleriydi. Evlerin bahçelerinde bulunup sokağa ya da karşı komşunun çatısına uzanan ağaçlar ise bazı durumlarda komşular arasında anlaşmazlık yaratarak husumetlerin yaşanmasına bile neden olabiliyordu.

Tablo. 2 İstanbul Sur içindeki Bahçelerin İsimlerini Gösteren Liste⁷³

	Bahçe İsmi	Bahçenin Bulunduğu Yer	Kiracının ismi ve Geldiği Yer	Çalışan Hizmetli Sayısı
1	Eski Beğlikçi Bahçesi	Kumkapı'da Nişancı Paşa Mahallesi	Kino, Permeti'den Arnavut	4
2	Ebubekir Paşa Bahçesi	Kumkapı'da Nişancı Paşa Mahallesi	Asvador, İstanbullu Ermeni	2
3	Bezastanî es-Seyid Süleyman Ağa	Kumkapı'da Tavaşlı Süleyman Ağa Mah.	Ağya? İstanbullu Ermeni	2
4	Saraç Hacı Abdullah'ın evi önündeki küçük Bahçe	Aksaray'da Kızıl Maslak	Hacı Abdullah	1
5	Kasapoğlu Hacı İbrahim Bahçesi	Çakır Ağa Mahallesi	Bagaso?, Rum ve İstanbullu	4
6	Ebubekir Paşa Bahçesi	Aksaray	Lazalko?, Permetili	2
7	Eski İstanbul Kadısı Paşazade Efendi Bahçesi	Aksaray	Kosta, Permetili Arnavut	2
8	Firarî Hasan Paşa Bahçesi	Büyük Lanka Kolunda İsmail Ağa Mahallesi	Mehmet, İstanbullu ve biladerlik	2
9	Hocazade es-seyid Abdullah Bahçesi	Büyük Lanka	Yano, Permetili Arnavut	2

⁷² Mantran, *İstanbul Tarihi*, s.270.

⁷³ BabŞS 153-3a-13b (H. 28 Ca 1144/M. 28 Kasım 1731).

10	Gümrükçü Hüseyin Paşazade Bahçesi	Büyük Lanka	Rasto, Permetili Arnavut	2
11	Dibacı Hacı İsmail Bahçesi	Yedi Kule'de Bucakbağı	Hacı İsmail kendi ustadır	4
12	Yedi Kule Ağası merhum Osman Ağa Bahçesi	Yedi Kule	Todori, Niğdeli ve Rum	1
13	Merhum Tuğcu Mustafa Çavuş bahçesi	Yedi Kule	Mehmet	1
14	Hacı Abdullah Bahçesi	Yedi Kule'de Hâce Kadın civarında	Yorgi, Yanyalı ve Rum	1
15	Kaburizade? Bahçesi	Yedi Kule'de Davut Paşa'daki Kolluk civarında	Niko, Permetili ve Arnavut	2
16	Davut Paşa Camii Bahçesi	Yedi Kule'de Davut Paşa Camii	...? Permetili ve Arnavut	1
17	Mustafa Ağa Bahçesi	Yedi Kule Odabaşı sevkinde	Kiko (Kirko)? Arnavut	-
18	Mevlevi Hacı Mustafa Bahçesi	Yedikule'de Odabaşı sevkinde	Kilo Permetili Arnavut	1
19	Hüseyin Ağa Bahçesi	Yedi Kule'de Mimar civarında	Minho, Ostrovalı ve Bulgar	2
20	Mehmet Efendi Bahçesi	Yedi Kule'de Abacı Bayezit Mahallesi	...? Permetili ve Arnavut	-
21	Şeyh Hasan Efendi Bahçesi	Yedi Kule İbrahim Paşa Camii	Astavri Bulgar	1
22	Ali Bahçesi	Yedi Kule İbrahim Paşa Camii	Mihayil, İstanbullu ve Rum	-
23	Kefe Halifesi Bahçesi	Yedi Kule'de Silivri Kapı	Manok, İstanbullu ve Ermeni	1
24	Süleyman Ağa Bahçesi	Yedi Kule'de Akarca	Miço, Avlonyalı ve Arnavut	1
25	Yorganî el-Hac Yahya Bahçesi	Yedi Kule'de Meşeli Mescit'te	Yovan, Bulgar	3
26	Tophane Şeyhi Bahçesi	Yedi Kule'de Ağa Çayırında	Avlendo, Niğdeli ve Rum	2
27	Usta Minas Bahçesi	Yedi Kule'de Ağa Çayırında	İvannes İstanbullu ve Ermeni	-
28	Küçük Kadın Bahçesi	Küçük Lanka'da Davut Paşa İskelesi civarında	Marko, Ohrili ve Bulgar	1

b. Mesire Yerleri

Osmanlı ilk devirlerinde yeşil alanlar diğer dünya kentlerine göre farklı bir biçimde konumlandırılmıştır. Yeşil alanlar kamu kullanımına açık büyük yeşil alanlar olarak değil özel mülkiyete konu olan küçük bahçeler ya da cami avlularındaki yeşil alanlar olarak kente dağılıyordu. Bu durum XVI. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Mesire yerlerinin kamu alanı olarak halka açılması ve asıl önemini kazanması XVIII. yüzyıldan itibaren olmuş ve dönüşüm XIX. yüzyılda devam etmiştir. Bu dönemlerde

kent genelinde çayırılıklardan oluşan mesire alanları oluşturulmuştur. Bundan sonraki tarihler bu manada İstanbul'daki her semtin kendi mesire alanına kavuştuğu dönemdir. İstanbul halkının vakit geçirmesi ve eğlenmesi amacıyla sur içinde ve dışında çok sayıda gezinti yerleri, mesire alanları, bahçeler ve çayırlar vardı. Silivrikapı'daki Ağa Çayırı, Topkapı'da Yeni Bahçe, Vefa, büyük camilerin meydanları, Yedikule, Büyük ve Küçük Langa Bağları, Yenikapı, Alibeyköy ve Lâlezar Mesireleri bunların önde gelenleriydi. Ayrıca sur dışı alanlarda Topkapı ve Edirnekapı dışında Topçular, Otakçılar çayırları ve Eyüp vardı.⁷⁴ İstanbul halkı gezmek için çoğunlukla Eyüp'e uğramaktaydı. İstanbul'da Eyüp'ten sonra en çok ziyaret edilen mesire yeri Kâğıthane'dir ve Eyüp'e bir iki saat uzaklıkta mesafededir.⁷⁵ Lâlezar Mesiresi de buradaydı ve Kâğıthane Lalesi denilen rengârenk laleler yetiştirirdi. Önemli bir yere sahip İmrahor Köşkü, Kâğıthane nehri kenarındaki çayırdaki yer alan ahşap bir kasırdı. Bunlardan başka burada, XVI. yüzyılda Kanunî Sultan Süleyman'ın yaptırdığı su kemerleri vardı. Kanunî devrinde, İstanbul halkı kayıklara binerek İstinye'ye giderek Yeniköy'de gezinirdi. Burası padişahın emriyle inşa edilmişti.

İkinci Selim zamanında Boğaziçi kıyılarında ünlü bahçelerden biri Beşiktaş olmuştur. Kaptan Sinan Paşa ile Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbe ve camileri burada çınarları ve beyaz kurşunlu kubbeleriyle güzel bir manzara teşkil ediyordu. Beşiktaş'ta diğer ünlü bir yer Yahya Efendi Mesiresi idi. Buradan itibaren Galata'ya kadar Fındıklı ve Tophane camiler ve saraylar ile doluydu. Camilerin arka tarafları ise tamamen ağaçlıktı. Boğaz, Fındıklı'dan itibaren ormanla çevrili bir yerdi. Boğazın sularını çevreleyen korular ve çayırlara kent halkı gitmekten haz alıyordu⁷⁶

Kâğıthane, kentin fethinden itibaren her dönemde önemini korumuştur. Kâğıthane deresi etrafındaki büyük çınarlar, çayırlar İstanbul halkını ilkbaharda buraya çekerdi. Burası sulu olduğundan çayır ve çimenleri oldukça boldu. Padişah ve vezir atları bu çayırlarda otlardı.⁷⁷ Özellikle halk arasında buraya Kırkçeşme'den getirilen

⁷⁴ Mantran, *XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, İstanbul; Eren Yay, 1991, s.216; Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, Sami Önal (yay. haz.), İstanbul; İletişim, 1998, s.24.

⁷⁵ "...Ekser İslambol'un halkı teferruce buraya gelirler ve Kâğıdhâne bundan öte bir veya iki saat yirdür." Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

⁷⁶ Altınay, *Eski İstanbul*, ss.25-26.

⁷⁷ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

sular rağbet görüyordu. Sonraları İstanbulluların sulardan, çayırlardan ve gölgeliklerden yararlanabilmesi için, çayırlarda hayvan otlatılması ve ağıllar yapılması yasaklanmıştı.⁷⁸

İstanbul'un seçkin mesire yerleri arasında yer alan Kâğıthane'nin önem ve ününün artması III. Ahmed zamanında olmuştur. Özellikle Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığında elçilere Kâğıthane'de ziyafetler verilmeye başlandı. Kâğıthane ve çevresindeki köylerin manzarası III. Ahmed'in sevdiği yerlerdi. Bu nedenle buralarda yeni alanlar oluşturuldu.

Alibeyköy'de üç tane havuz yapıldı. Burasının havası, suyu güzel ve yazın gölgelik veren ağaçlardan dolayı serin olduğundan halkın gitmekten hoşlandığı bir yer oldu. Burası Râşid tarafından Hüsrevâbâd olarak adlandırılmıştı. Padişahın da bu ismi beğenmesi üzerine fermanla bundan sonra Hüsrebâbâd olarak anılmasını istemiş bir de buraya yazlık yapılmıştır.⁷⁹ Daha sonra İbrahim Paşa Kâğıthane'de de bir saray yapmak istemiştir. Bunun üzerine büyük bir yapının inşasına başlanmıştır. Kasır ve havuzlar yapılmıştır. Bu tarihten itibaren Kâğıthane daha da canlanmış ve kent halkının akın ettiği gezinti yeri olmuştur.⁸⁰ Özellikle ilkbahar mevsiminde Kâğıthane önemli bir eğlenme ve dinlenme alanı olmaktadır. Burada güreşler düzenlenir, cambaz, hokkabaz ve kukla gösterileri yapılırdı. Bütün bu gösteriler ise buraya ayrı bir hava kattığından halk arasında oldukça revaç bulmuştu. İstanbul'da ne kadar ince, nâzende kadın varsa buraya eğlenmeye geliyordu.⁸¹

Sa'dâbâd saray ve çeşmelerinin yapımı Haliç kıyılarının imara açılmasını ve yeni binaların yapılmasını sağladı. Eyüp ve Bahariye gibi semtlerde çok sayıda büyük yalılar ve köşkler yapıldı. Buraların kıymeti artınca bu güzergâh kentin zenginlerinin oturduğu yerler oldu.

Asya kıyısında Çamlıca Tepesi Üsküdar'a hâkimdir. Bu tepede İstanbul ve çevresinin en ünlü su kaynağı bulunmaktadır. Boğaz'ın Asya kıyılarında kentin ileri gelenlerinin yalıları bulunuyordu. Bu yazlık evlerin etrafı bahçeler ve meyve ağaçları ile çevriliydi. Anadolu Hisarı yakınlarındaki Göksu deresi kıyılarındaki mesire yerleri ilgi görüyordu. İstanbullular burada sandal ve kayıklarla geziniyordu. Boğaziçi'nde yapılan

⁷⁸ Altınay, *Eski İstanbul*, s.27.

⁷⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Andülkadir Özcan-Y. Uğur-B. Çakır-A.Z. İzgöer (haz.), C.II, İstanbul; Klasik Yay, 2013, s.1227.

⁸⁰ Altınay, *Eski İstanbul*, ss. 28-29.

⁸¹ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

binaların sayısı çok fazla olmakla birlikte evlerin mimarisi doğayla uyum sağladığından bütünlük sağlamaktaydı.⁸²

c. Çarşı ve Pazarlar

İstanbul'un silüetini oluşturan önemli yapılaşmalardan biri de çarşı pazarlardır. Kentin hangi tarafına gidilse dört bir köşesinde her şeyin mevcut olduğu uzmanlaşmış satış yerleri vardır.⁸³ Bu satış yerleri *çarşı* ve *pazar* adlarıyla anılmaktaydı. Bunlardan en önemlisi İstanbul'un fethinden sonra kente ilk eklenen yapıardan biri olan Kapalıçarşı'dır. Kentte ekonomik hareket ticaret yoluyla oluştuğundan Kapalıçarşı İstanbul'un kalbi sayılmıştır. Kapalıçarşı'nın çevresinde Büyük Bedesten ve Kürkçüler Hanı adlı çarşılar vardı. Geniş bir alana kurulmuş olan bu yapıda irili ufaklı 4000 adet dükkân bulunmaktadır. Kemerli bölmelerle her yöne çıkabilen sokaklarıyla adeta duvarla çevrili bir şehir gibidir. Her sokağın iki tarafına dükkânlar sıralanmış olan bu çarşının üzeri kapalı olduğundan yağmur, sıcak ve yangına karşı korunaklıdır. Güvenilirliği bu şekilde sağlandığından mücevher, ipek halılar gibi daha birçok değerli eşyanın alınıp satıldığı alan olmuştur. Ayrıca her yöne çıkabilen sokaklarıyla adeta duvarla çevrili bir şehir gibidir.⁸⁴ İstanbul'un çarşıları ve Bedesten'deki dükkânlar ve kemerler kentte çıkan büyük yangınlar nedeniyle zarar gördüğünden yine aynı zararı görmemesi adına II. Mustafa zamanında kâgir hale dönüştürülmüştür. II. Mustafa buraların kâgir yapılmasını emredince esnaf bu konuda zorlanmıştır. Buna göre gücü yetenler dükkânları yeniden kâgir inşa ederken maddi gücü olmayanlar dükkânlarını satmak zorunda kalmıştır. Daha sonra dükkânların kubbe ve kemerleri kireçle sıvanarak üzerine nakışlar işlenmiştir.⁸⁵

Bedesten çarşısındaki bazı dükkânlar kadınların hemen her gün uğrak yeridir. Çünkü bu çarşıdaki dükkânlarda kadın giysisi adına ne varsa satılıyordu. Bürümcük

⁸² Altınay, *Eski İstanbul*, s.30; Mantran, *XVI. Ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da...*, s.218.

⁸³ "...her kangı tarafına gitsen çarşı bazardır. Bir mahalle yokdur ki anda çarşı mükemmel olmaya“Yani fülân diyârda fülân şey ucuzdur mahallinde, bir dânesini İslâmbol'a getirürsen bu kadar fâ'ide ider, diseler sakın'amel eyleme. Ol metâ' her ne ise ucuzdur alursun İslâmbol'a getirürsün bir yerde râst gelürsün ki iyüdür. Bir yerde yine ol metâ'a râst gelürsün ki yarı bahâsına satılır. Satmak murâd edersen zarar edersin, hâli böyledür”.

⁸⁴ Öztürk Emiroğlu, “Polonyalı İki Gezginin Kaleminden XIX. Yüzyıl İstanbul'u”, *7. Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler II*, s.103.

⁸⁵ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157a.

gömlekler, donlar, çatkılar, entari ve kaftanlar ve daha birçok şey.⁸⁶ Bedesten, aynı zamanda her türlü eşyanın açık artırma yoluyla satıldığı bir çarşıdır. Her bir kapısında bir eşyanın mezadı yapılıyordu. Bu manada bedestendeki her bölüm kendi alanında uzmanlaşmıştı. Mücevherciler bölümündeki mezatta her gün türlü türlü değerli taşlardan yapılmış eşyalar alınıp satılmaktaydı. Kuyumcu dükkânlarının çoğu burada sıralanıyordu. Dükkânlarda satılan eşyaların fiyatlarına örnek vermek gerekirse, XVIII. yüzyılın ilk yarısında bir çift küpe 580 kuruş, bir kürk 600 kuruş ve üzeri, bir fincan 70 kuruş, bir Kurân-ı Kerîm 250 kuruşa alıcı buluyordu.⁸⁷

Bunun dışında Camii meydanları çevresinde dükkânların yer aldığı çarşılar vardır. Eminönü'ndeki Valide Sultan Camii'nin ön tarafında Eminönü İskelesi bulunmaktadır. Buraya her türlü deniz ürünleri getirilmektedir. Ayrıca türlü çeşit meyve, sebze ve çiçek burada satılmaktadır⁸⁸. Kentin diğer önemli ve büyük çarşısı Mısır Çarşısı olup Eminönü semtinde bulunmaktadır. Burası her türlü ilaç ve baharat, keten ve şekerin satıldığı alan olarak uzmanlaşmıştır.⁸⁹

Bayezit Camii civarı her türlü sanat ve meslek erbabının bulunduğu bir yerdir. Kaşıkçı, bıçakçı, semerci, bakırcı, bardak ve küp satanlar çoğunlukla buradaydı.⁹⁰ Yine paraların basıldığı darphane ile vezneciler, hurdacılar, keresteciler de Bayezit Camii etrafında yer almaktadır.⁹¹

Fatih Camii'nin avlusunun dört bir yanı çarşı pazar olup buralarda her türlü eşya açıkta satılırdı.⁹² Fatih Camii Meydanı civarı oldukça kalabalıktır, buralar alışverişe gelen insanlarla dolup taşmaktadır. Burada iktisadî ve dinî faaliyetlerin yanı sıra ahlaka mugayir davranışlarında sergilendiği anlaşılmaktadır. Fatih Camii Meydanı civarındaki çarşı alanları, fuhuş gibi gayri ahlaki davranışları sergileyen kadın ve erkeklerin uğrak yerleri arasındaydı. Genel olarak toplum nazarında hoş karşılanmayan bu hallerde bulunan kimselere vatandaş müdahale edemezdi. Bu kimselere sadece asayiş görevlileri müdahale edebiliyordu. Çarşı halkı ise bunlara sadece bakmakla yetinirdi.⁹³

Çarşı ve pazarlarda dolaşıp alışveriş yapan kadınların sayısı erkeklerden daha fazladır. Yerli bir gezgin olan Resmî Kayserî, özellikle Cuma günleri süslenip zinetler

⁸⁶ Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.156a.

⁸⁷ Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.156b.

⁸⁸ Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.155b.

⁸⁹ Karakuyu-Balık, "İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası...", s.43; Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.155b.

⁹⁰ Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, ss. 150b-151a.

⁹¹ Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.153b.

⁹² Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.150a.

⁹³ Resmî Kayserî, *Seyahat-nâme*, s.150a.

takınan bütün kadınlar buralara akın ettiklerinden bahsetmektedir. Müellif kadınların bahsi geçen şekilde oldukça gösterişli giyinmelerini dinî yönden -erkekleri olumsuz etkilemeleri açısından- tehlike olarak algılamaktadır.⁹⁴

Dükkân ve ticarethanelerin dışında günlük ihtiyaçların karşılandığı başka yerler vardı. Bunlar Pazar olarak anılırdı. Bu pazarlardan Bit Pazarı'nda kullanılmış elbise, At Pazarı'nda beygir ve katır, Tavuk Pazarı'nda tavuk ve emsali hayvanlar satılırdı. Kervansaray gibi pek çok odadan oluşan Esir Pazarı'nda Afrika, Gürcü, Abaza ve diğer milletlerden getirilen erkek ve kadın köle satışı yapılırdı.⁹⁵

İstanbul'u tam da III. Ahmed Devri sıralarında birkaç kez ziyarete gelen seyyah kentin çarşı pazarlarının çokluğu ve çeşitliliği için şunları söylüyordu:

“Nefs-i İstanbul'un hangi yerine gitsen çarşı pazardır. Bir mahalle yoktur ki orada çarşı mükemmel olmasın. Her ne şey var ise orda vardır. Dünyada en ucuz ve pahalı ara, kızlık ara, iyi-kötü ara her şey buralardadır. Yani filan yerde filan şey ucuzdur diyerek alıp İstanbul'da satmak istersen zarar edersin. Çarşıların birinde bir eşyaya rast gelirsin ki yarı pahasına satılır işte hâli böyledir⁹⁶”.

Her türlü mal ve eşya satılan diğer pazar yerleri ise haftanın yedi gününde belirli mahallerde kuruluyordu. Pazar günü Samatya civarında Avret Pazarı, pazartesi günü Mısır Çarşısı yanında kurulan pazar oldukça rağbet görüyordu. Salı günü Topkapı önünde uzanan yolun iki tarafında, Çarşamba günü Fatih Camii arkasındaki mahalde bir pazar kuruluyordu. Karagümrük'te Edirnekapı ile Fatih Cami arasındaki alanda Perşembe günü, Kocamustafa Paşa'da Cuma günü, Eski Ali Paşa'da ise Cumartesi günü pazar kuruluyordu. Dolayısıyla sokak manzaraları oldukça renkliydi. Bayezıt, Büyük Çarşı, Eminönü, Galata ve Kasımpaşa gibi hareketli, kalabalık, gürültülü semtler gün boyunca kentsel faaliyetlerin yoğunlaştığı yerlerdir. Buralarda sadece tüccarlar, dükkân sahipleri, zanaatkârlar gibi geçimlerini buradan sağlayan insanlar değil aynı zamanda buraya alış verişe ve gezmeye gelenler ile buralara yük getiren kervanlarla da vardı. Bu nedenle de bu mahalleler diğerlerine göre daha kalabalık ve canlıydı.

⁹⁴ “Be-gâyet metin yiğid ister ki anları göre sabr eyleye. Hak subhanehu ve ta'âlâ cem'î din karındaşlarumuzu şer'lerinden hıfz eyleye...” Resmî Kayseri, Seyahat-nâme, s.150a.

⁹⁵ İncicyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, s.35.

⁹⁶ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.158a.

Çarşı ve pazarlarda aşırı derecede kalabalık olup buralarda dolaşanlar, alışveriş yapanlar çoğunlukla kadınlardır. Buralar kadın erkek herkese hitap ettiğinden çekim merkezleri olarak oldukça kalabalıktır.⁹⁷

Sonuç olarak asıl İstanbul olarak adlandırdığımız tarihi yarımada içinde yerleşim alanları camilerin etrafında büyüyerek şekillenmiştir. Müslüman halkın çoğunluğunu oluşturduğu mahallelerde gayrimüslimler çoğunlukla kendilerine tahsis edilmiş alanlarda bazen de Müslüman ahali ile birlikte yaşamaktaydı. Önceki devirlerde olduğu gibi III. Ahmed devri İstanbul’unda mahalle içinde ekonomik ve sosyal hayatta belirgin bir statü farkı olmadığını söylenebilir. Bu tarihlerde İstanbul dünyanın büyük şehirlerinden biri olma özelliğini korumuştur. Kentin nüfus yoğunluğu artmaya devam ettiği için iaşesinin sağlanması önemli sorunlardan biri olmuştur. Halkın iaşesi kısmen şehir ve çevresindeki üreticilerden büyük ölçüde ise dışardan tedarik ediliyordu. Özellikle sebze ve meyve gibi gıdalar dayanıksız oldukları için sebzeler kentteki bahçe ve bostanlardan elde ediliyordu. Bunlar göz önünde bulundurulmuş olmalı ki İstanbul bostanları kalabalık nüfuslu kentin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmiştir. Bahsi geçen bahçeler dışında halkın vakit geçirmesi ve eğlenmesi amacıyla suriçi ve dışında çok sayıda mesire alanları, bahçeler ve çayırılar vardı. Hümayunâbâd, Hüsrevâbâd, Sa’dâbâd gibi saray ve çeşmeler yapıldı. İstanbul’un silüetini oluşturan önemli yapılardan biri de çarşı pazarlardır. III. Ahmet devrinde kentin dört bir köşesinde her şeyin mevcut olduğu uzmanlaşmış satış yerleri vardır. Çarşılardan başka haftanın belirli günlerinde kurulan pazarlar da halkın rağbet ettiği mekânlar arasındadır. Oldukça kalabalık olan bu yerlerde ihtiyaca yönelik her türlü gıda, giyecek maddesi ve benzeri mallar bulunduğundan olsa gerek buralar alışverişe gelen insanlarla dolup taşmaktadır. İktisadî hayatın yürütüldü çarşı pazarlar aynı zamanda gündelik ve sosyal hayatın da yürütüldüğü mekânlar olarak göze çarpmaktadır.

⁹⁷ Resmî Kayseri, *Seyahat-nâme*, s.157b.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1. İstanbul Mahkemesi Şer'ıye Sicili

Şer'ıye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
24	:1138-1151/1726-1738

1.2 İstanbul Bab Sicilleri

Şer'ıye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
88	: 1119-1120/ 1707-1708
90	: 1120/ 1708-1709
91	: 1120-1121/ 1707-1710
93	: 1121-1122/ 1710-1711
99	: 1124/ 1712-1713
100	: 1124-1125/1712-1713
105	: 1126/ 1714-1715
106	: 1126/ 1714-1715
107	: 1126-1127/ 1714-1715
108	: 1127/ 1715
109	: 1127/ 1715
114	: 1128-1129/ 1715-1717
118	: 1130/ 1717-1718
119	: 1130/ 1717-1718
121	: 1130-1131/ 1717-1719
123	: 1131-1132/1718-1720
124	: 1132-1133/ 1719-1721
125	: 1133/ 1720-1721
127	: 1133-1134/ 1720-1722
128	: 1134-1135/ 1721-1723
129	: 1135/1722-1723
131	: 1136/1723-1724
133	: 1136-1137/ 1723-1725
134	: 1137/ 1724-1725
135	: 1137/ 1724-1725
139	: 1138-1139/ 1725-1727
140	: 1138-1139/ 1725-1727
142	: 1139/1725-1727
143	: 1139-1140/ 1725-1728
144	: 1140/ 1727-1728
145	: 1140-1141/ 1727-1729
150	: 1143/1730-1731
152	: 1144/ 1731-1732
153	: 1144/ 1731-1732
154	: 1144/ 1731-1732
156	: 1145/ 1732-1733
157	: 1145-1146/ 1732-1734
158	: 1146-1147/ 1733-1735
159	: 1146-1147/ 1733-1735

162 : 1147/1148/ 1734-1736

İstanbul Balat Sicilleri

Şer‘iye Sicil No	Ait Olduğu Tarih
23	: 1141-1143/ 1728-1731
24	: 1143-1144/ 1730-1732

Resmî Kayseri, Seyahat-nâme, Milli Kütüphane Yazmalar, A.4277/2.

2. Tetkik Eserler

Altınöz, İsmail; *Osmanlı Toplumunda Çingeneler*, Ankara; TTK, 2013.

Aktepe, Münir; “XVII. Asra Ait İstanbul Kazası Avarız Defteri”, *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, III, İstanbul 1957, s.114.

_____ ; “XVIII. Asrın ilk Yarısında İstanbul Nüfusu Meselesine Dair Bazı Vesikalar”, *İÜEFİTD*, C.IX, S.13, 1958, s.1-35.

Altınay, Ahmet Refik; *Eski İstanbul*, Sami Önal (haz.), İstanbul; İletişim Yayınları, 1998.

Ayvazoğlu, Beşir; “Ağaçlar ve Bahçeler”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ahmet Emre Bilgili (ed.), İstanbul; Profil yay, 2011.

_____ ; “İstanbul Kültürü ve Estetiği”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, Ahmet Emre Bilgili (ed.), İstanbul; Profil yay, 2011.

Ayverdi, E. Hakkı; *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfusu*, Ankara: Vakıflar Umum Müdürlüğü Yay., 1958.

Beydilli, Kemal; *Osmanlı’da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İzmir; Yitik Hazine Yay., 2013.

Bilgin, Arif; “Osmanlı Dönemi İstanbul Bostanları (Bir Giriş Denemesi)”, *Yemek ve Kültür*, İlkbahar 2010, S. 20, ss.86-97.

Çabuk,Suat–Kemal Demir; “Osmanlı Kentlerinde Mahallelerin Mekânsallaştırılabilmesi İçin Bir Yöntem Denemesi: Kayseri Örneği”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol.1, No.3, September 2012.

Cevdet Paşa, *Tezâkir*, II. Seri, TTK Basımevi, Ankara 1960.

- Emiroğlu, Öztürk; “Polonyalı İki Gezginin Kaleminden XIX. Yüzyıl İstanbul’u”, 7. *Uluslararası Türk Kültürü Kongresi, Bildiriler: II*, Şebnem Ercebeci Çınar (yay. haz.), s.103.
- Erken, İlkey; *İşkodra Vilayetinin İdari ve Sosyal Yapısı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun 2014.
- Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi* 1. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi 304 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon- Dizin, R. Dankoff- S.A. Kahraman- Y. Dağlı (haz.), İstanbul; YKY Yay, 2006.
- Işın, Ekrem *İstanbul’da Gündelik Hayat*, İstanbul; YKY, 2006.
- İncicyan, P. Ğ. ; *18. Asırda İstanbul*, Hrand D. Andreasyan (çev.), İstanbul; İstanbul Enstitüsü Yay., 1976.
- Mantran, Robert; *İstanbul Tarihi*, İstanbul; İletişim Yay, 2002.
- _____ ; *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat*, Mehmet Ali Kılıçbay, (Fransızca aslından çev.), İstanbul; Eren yay, 1991.
- _____ ; *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul (Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi)*, C.I, İstanbul; TTK, 1990.
- Nedim; *Divanı*; Abdülbaki Gölpınarlı (haz.), İstanbul; İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1972.
- Ortaylı, İlber; “İstanbul’da Tarihi Yaşamak”, *Şehir ve Kültür İstanbul*, İstanbul; Profil yay, 2011.
- Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi; *Târih-i Râşid ve Zeyli*, Andülkadir Özcan-Y. Uğur-B. Çakır-A.Z. İzgöer (haz.), C.II, İstanbul; Klasik Yay, 2013.